

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 6, Number 316 (2017), 196 – 201

UDC 82.091

R.K. Mukhambetkaliyeva¹, G.M. Mukhambetkaliyeva²

¹M. Utemisov West Kazakhstan State University¹, Uralsk, Kazakhstan;

²S. Seifullin Kazakh Agro Technical University², Astana, Kazakhstan
mukhambetkaliyeva_roza@mail.ru, gulaimmm@inbox.ru

KASYM KHAN - LEADER OF THE POLITICAL ELITE OF THE FIRST HALF OF THE XVI CENTURY

Abstract. The article discusses the image of the "political elite" of the 16th century on the example of the life of the legendary Khan of the Kazakh Horde, Kasim Janybekuly as a wise ruler who established diplomatic relations that contributed to the development of spiritual and moral values of the Kazakh people.

The special role of modern Kazakhstan in the political arena is the result of sagacious policy of Kazakh rulers. Therefore, the main idea of the article is the disclosure of their wise decisions in strengthening internal and external ties. This was also Kasim Khan, who was able to skillfully implement strategic ideas and preserve the integrity of the Kazakh people.

Keywords: political installations, chronicle, historical personalities, literary image.

ӘОЖ: 82.091

Р.Қ. Мұхамбетқалиева¹, Г.М. Мухамбетқалиева²

¹М.Өтемісов ат. Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Орал, Қазақстан;

²С. Сейфуллина ат. Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан

ҚАСЫМ ХАН – ХҮІ ҒАСЫРДЫҢ АЛҒАШҚЫ ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚТЫҢ САЯСИ ЭЛИТАСЫНЫҢ КӨШБАСШЫСЫ

Аннотация. Мақалада қазақ мемлекеттігінің хандық дәуірінде елдің саяси-әлеуметтік және қорғаныс жүйесіндегі елшілік пен халықаралық қатынастарды орнықтырудың, ұлттық рухани-дүниелік құндылықтарды дамытып өркендету жолдарын ұйымдастырудың үздік үлгісін жасаған ел басқарушы көсемдердің кеменгері – Қасым Жәнібекұлының ұлт саясатын нығайтудағы дара жолы сипатталған.

Заманауи Қазақстанның бүгінгідей толыққанды тәуелсіздікке жетуіне көпғасырлық дәуірлердегі, соның ішіндегі, қазақ ордасының құрылуы мен сол ұжымдасқан мемлекетті одан әрі дамытып өркендетудің тар жол тайғақ кешулерінен аман алып өткен хандар мен сұлтандарымыздың ел басқарудағы сауатты білімдарлығы, саяси ұстанымдарының тигізген игі ықпалдары айтылады.

Негізгі идея - мемлекетті құрудан да жауаптырақ, оның іргесінің беріктігін сақтаудың, сол мемлекеттегі ғұмыр кешіп отырған субъектілердің амандығы мен өсіп-өркендеуін қамтамасыз етудің, сыртқы-ішкі саяси жағдайлардың тұрақтылығын орнықтырудың, бірлік пен татулықты реттеудің қиыншылығының басымдығы баяндалады. Аталмыш мәселелердің жарқын мысалдары ел басқарудың «қасқа жолын» ұстанған - Қасым Жәнібекұлының адами өмірі мен саяси-әлеуметтік тыныс-тіршілігінен көрініс табады.

Тірек сөздер: саяси ұстаным, саяси элита, шежірелік деректер, тарихи тұлғалар, әдеби бейнесі.

Қай дәуірлік кезеңнің де тарихи сахынасы саяси-әлеуметтік, экономикалық, әскери, идеологиялық бағытта ел мүддесінен сүрінбей өткен тұлғаларды өзі-ақ екшеп алатыны хақ. Мемлекеттің алмағайып жағдайларында ерекшеленген тұлғаларды латынша «elegire» немесе французша «elite» деп атаса, бұл - қай елдің де ыстығы мен суығына төтеп бергендердің іс-әрекетіне аса мән беріліп, тарихи концептіге баланғандығына

дәлел болады. Жоғарғы рангілерге бөлініп, бүгінгідей ел басқарушылардың әлемдік деңгейдегі қалыптасқан аталымы болмаса да, өз дәуіріндегі саяси-әлеуметтік жағдайларды ретке келтіріп, елді рухани, саяси, экономикалық жағынан басқарып келген хан-сұлтандардың тегеурінді басшылығының жетістіктері өз тұстарында-ақ стратегиялық күш-қуатымен талай елдерді мойындатып, мемлекетаралық саяси беделге қол жеткізген, тіпті олар өз ішіндегі локальды жағдайларымен қоса, алыс-жақын елдердің де өшу, өсу сәттеріне араласып отырғандығы халықаралық тарихтан белгілі.

Дәуірлей іліп айтсақ, ХҮІ ғасырдағы «тақсыз хан» атанған Қасым Жәнібекұлының өзіне дейінгі жарты ғасыр бойы еңсесі көтерілмеген елдің жағдайын алуан амал-әдістерімен түзетуді көздеп, әскери сауаттылығының және өзі қалыптастырған шыңылтыр заңдарының күшімен бейбітшілік пен бірлікті орнықтырып, саясаткерлігін мойындата білуі - қазақ тарихындағы көптеген ханның қолынан келе бермеген даралығы деуге болады. Себебі қазақ ордасының толыққанды аяқтанып, іргесінің қатаю кезеңдері ең алғаш Моғолстанда құралуынан әлдеқайда қиын болғандығын Қасым ханға дейінгі бабалардың басынан кешкен тар жолды тайғақ кешулерінен-ақ байқауға болады. Қай кезеңде де мемлекетті құру мен оны одан әрі дамытудың тыныштығын сақтап, өркениетке жеткізудің қаншалықты оңай еместігін әрбір елдің саяси элитасы жақсы білген.

Әкенің құтымен, ананың сүтімен дарыған әзіздік пен жөргектен жармасқан елжандылық сезімнің, азаматтық жауапкершіліктің жүгін арқалаған Қасым ханның 1511-1518 жылдар арасында елдің мамыржай тірлігінің тізгінін берік ұстап тұрғандығы - оның ХҮІ ғасырдағы саяси элитаның белді мүшесі болғандығын дәлелдесе, ел аузында жүрген «Елу жылда – ел жаңаның» шығу төркінін де Қасым ханға дейінгі жарты ғасырлық нәубеттің беті түзеліп, қазақ үшін жаңа дәуірдің басталғанын жеткізетін дерек ретінде халықтың кейінгіге табыстаған түйіндемесі секілді. Ал қазақ шежіресінің жидашысы М.Ж. Көпеевтің қолжазбаларындағы:

Баласы Жәнібектің сардар Қасым,
Қазақтың біріктіріп, құрап басын,
Осы жер - ата қоныс мекенің деп,
Найзамен сызып кеткен шекарасын... [1] –

деген жолдар ата қоныстың төңірегін түгендеп, аймағын жиып, айдай әлемдегі өмір сүру құқын шегелеп, шекарасын тұрақтандырған Қасым ханның елі үшін ең маңызды мәселенің басын қайырып, алыс-жақын елдердің «көз құртына» айналған халқының қақпасына тосқауыл қойғандығынан хабардар етеді. Тіпті Бабырдың: «...Жұрттың айтуына қарағанда, қазақ хан-сұлтандарының бір де бірі осы Қасым хан секілді халықты бағындыра алмаған екен» [2] - деген мәліметтеріне қоса, Қасыммен дәуірлес болған Мұхаммед Хайдардың, Махмұд бен Уәлидің еңбектеріндегі [3] Қасым туралы айтылып кеткен ұшқын-ұшқын тарихи мотивтер бүгінгі академиялық кәсіби тарихтың да сүйенетін деректі толғамдарына айналып отыр.

Қазақтың көнекөз шежіресінің бас-аяғын түгендеуші Ш. Құдайбердінің еңбектеріндегі: «Қасым хан кезіндегі халықтың саны миллионға жетіп жығылды» [4] - деген деректері Бабырдан алыс кетпесе де, Шәкәрімнің айтпағы: Ел тыныштығын көбірек ойлайтын Қасым ханның алыс-жақын елдерге орынсыз шабуылдамай, ата заңның қалыбын сақтап, ерекше саяси беделінің арқасында оңынан өткенді оңтайлап, соңынан ергенді өзекке теппей халқының санын арттыра білгендігі деп түсініледі. Себебі қазаққа тән ұлыстардың құрамында «кешегі жауласқандардың» да бір атаның баласындай қоянқолтық өмір кешіп, өз еріктерімен қазақ қоныстарына жан-жақтан науадай ағылып қосылған мысалдары ауызекі тарихнамада да, авторлы әдебиеттегі жыраулар поэзиясында да көп айтылып келді. Мысалы Асан қайғы айтқан:

Еділ бол да, Жайық бол,
Ешкімменен ұрыспа,
Жолдасыңа жау тисе,
Жаныңды аяп тұрыспа.
Ердің құны болса да,
Алдыңа келіп қалған соң,
Қол қусырып барған соң,
Аса кеш те қоя бер,
Бұрынғыны қуыспа... [5] –

деген пікірлі өсиетке жастайының қанығып өскен Қасым ханның саясатта да, жай тірлікте де ұстанғаны - осы болды.

Басшылық үшін жаратылған, тумысынан тектіліктің тәлімін алған Қасым ханның ес білгелі ат жалына жабысып өткендігімен бірге, қосақ арасында тебіскен елдердің құйтырқы саясаттарына да онша көп еліте бермеген данышпандықтың кені, қатаң тәртіптің сақшысы да болғандығы бейнелі айтылады. Әсіресе, Саид ханның Шайбани сұлтандарына қарсы одақ құру үшін жорыққа үгіттейтін тұсында Қасым хан оған жығыла қоймайды, себебі бейбіт өмірдің дәмін татып үлгермеген қасіретті елінің тыныштығын ойлап, басқыншылықпен Шашқа бара жатқан Саид ханның «осы жорығына бармай, олжасынан алмай» қалудың бар амалын

тауып, елді қыстауға көшіру үстіндегі қарбаластарын сылтауратып, Саид ханмен екі арадағы қарым-қатынастарын бұзбастан аман құтылады [6].

М.Х. Дулатидің де еңбектерінің дені Қасымның қай іске де ойланып тәуекелге баратын, уәдесін орынсыз шашпайтын пікірлі, өз дегенінен қайтпайтын әділ де сұңғыла, айлакер басшы екендігіне құрылады, бұны Қасым туралы батыл айтатын кәсіби тарих та жоққа шығармайды. Міне, бір заманның құмын кешіп, бір құдықтың суын ішкен замандастардың бейнелеуіндегі шындықтан асатын дерек болмаса керек.

Қасым хан туралы деректердің қай-қайсысы да халықтың авторлы шежіресі мен азын-шоғын жырларында болмаса, ауызекі әдебиетінде аз ұшырасады. Сол кезеңдегі өмір сүрген дәуірлес жыршы-жыраулардың шығармашылығында Қасымның жеке есімі аталмай, бірақ оның заманындағы дәуренді шақтарды аңсай жырлаған Доспамбеттің, Қасымның бір қызын алған Шах Мамайды қартайған шағында паналаған Шалкиіз жыраудың, бұлардан кейін өкше басқан кезеңдегі Жиёмбет, Марқасқа сынды жыраулардың өлеңдерінде Қасыммен тұстас, үзенгілес болған баһадүрлердің бірінің есімі көмескі аталып, бірі аталмаса да, елім деп еңіреген боздақтардың ерліктері ғана айрықша образдалып, тіпті қарапайым адами кем-кетіктері де кейінгілерге жалпылана жеткізіледі. Мұнысынан байқайтынымыз: халықтың қырғыншылықта өзегі өртеніп, қанаты қайырылғанында ғана заманының қадірін айтып қақсайтынын, ал жаны жайланса қу тірліктің ауқымынан аспай қалып, тарихи тұлғалардың өзінен гөрі халыққа жасаған игілігі ғана барлық дәуірге рухани азық болып жадыланатыны заңдылыққа айналғанын көреміз. Сондықтан болар қазақ жырларының әрі кеткенде мың жолдан аспайтыны да, ал қырғыздың «Манасының» миллион жолдарға сыймай жататыны да...

Үнемі жау өтінде отырған қазақ үшін батырларының жайшылықтағы адами тірлігін бүге-шігесіне дейін тізбектеуден гөрі олардың жауымен айқасқан сәттерін, тіпті жауапкершілігі адамнан да бетер қанды шайқастан батырды аман алып шығатын серік атының жауға тигендегі арыны ерекше жырланатыны да әдебиетімізден белгілі. Соның бір үзік сырындай болып қалған қазіргі Батыс Қазақстан өлкесіндегі қалмақтарға қарсы бір жаугершілікте жау әскері түгел қырылып, қазақ жағынан да бір де бір адам қалмағанында екі жақтың сайыпқыран аттарының бірін-бірі қырып салған қанды оқиғасы тебірене айтылып, тіпті сол шайқас болған мекеннің «Құнаншапқан» атауы күні бүгінге дейін сақталып келсе, сол халық жадымен саналық ескерткішке айналған атышулы жер - қазіргі Жәнібек ауданының Жақсыбай елдімекенінің маңайынан орын тепкен [7].

Ал шынында да, қырғызға телінген «Манас» жырының ауқымында сол халыққа тиесілі мәселелердің қағыс қалғаны жоқтың қасы. Қырғыз даласының бір уыс шөбі де, тамшы суы да ескеріліп, флорасы мен фаунасы түгел санамаланады да, батырларының тал бесіктен жер бесікке дейінгі бүкіл тыныс-тіршілігінің бір үзігі де қалдырылмастан кеңінен суреттеледі. Тіпті «Манас» жырының ішіндегі ежелгі қырғыз даласында өскен дәрілік шөптеріне шейін жиылып-теріліп, XX ғасырдың соңғы ширегінде көлемді ғылыми диссертация қорғалғанының күні де кеше емес пе? Ал қазақтың қаһармандық жырларының мұрат-мүддесі нені көксейтінін А.Янушкевич айтқандай: «...қазақтар өмірдің ұсақ-түйегіне көп көңіл бөле бермейтін кең халық, намыстанса «арым-жанымның, жаным-малымның садағасы» дейді және ғасырлардан келе жатқан ата заңдары мен жарғыларының бірінші бабы да жерін, елін сақтаудан басталып, елі мен жеріне қауіп төне қалса, әншейін де басы құралмай жатса да, бір адамдай өре түргеледі» [8] - деген жолдарды қазақтың ішкі тінін қазақтың өзінен артық білетін сыншыл ғалым білместіктен айтпаған болар.

XVI ғасырдың алғашқы ширегінде ел басқарудың хас эталоны болған, ерлігі мен жүректілігінің арқасында қазақ тарихын көктей өтіп, мемлекетіміздің аталық заңы мен сот жүйесінің құрылымын жүйелеген Қасым сынды баһадүр ханның орнатқан бейбіт күндерінің табы шежірешілер мен жылнамашылардың қаламында қалғанымен, ауызекі халық поэзиясында аты аталып, түсі түстелмегендігін сол заманды жырлаушылардың болмағандығынан емес, алғаш рет мемлекетіміздің алыс-жақын елдермен дипломатиялық қарым-қатынастары басталып, сол саясатты сауатты ұйымдастырған Қасым Жәнібекұлын - XVI ғасырдың саяси элитасының кемеңгері деп танымыз.

М.Х. Дулатидің Қасым хан туралы қалдырған шежірелік деректері қазақ жылнамасының алғашқы үлгісіне айналды, әсіресе, шежіреші Қасым ханға дейін отыз жылдан астам уақыт хан болған Керейұлы Мұрындықтың тұсында-ақ Қасымды халықтың өзі «тақсыз хан» атап келгендігіне ерекше тоқталады және оның атты әскерінің қолбасшысы болған Қасымның ханға бергісіз басқарушылық қабілетін әу баста-ақ мойындап үлгергендігінен хабардар етеді. Қасым атқа қонғанда жануардың арқасынан өсіп шыққандай қазықша қадалып, ұршықша үйірілетін «дала кентаврына» айналып, хан болғаннан кейін де отандастарын жауға қарсы өзі бастап шығып, сайын дала төсін сайыстың алаңына айналдырған жауынгер бейнесін өле-өлгенше сақтап өтеді. Бұны қазақ хандығын ең алғаш халықаралық қатынастарға тарта бастаған орыс мемлекетінің жылнамашыларының жазбаларынан айқын көруге болады. 1505-1533 жылдардағы Москва мемлекетінің князі III Василийдің қазақ хандығымен байланысы - Қасым ханнан басталған қазақ елінің дербес этникалық ұлыс ретіндегі танымал болуының басы еді. 1517 жылдары қазақ хандығымен елшілік орнатқан неміс дипломаты Сигизмунд Герберштейннің қолжазбаларында Қасым басқарған Сырдарияның

оңтүстік жағалауы, Түркістанның оңтүстік батысы, оңтүстік шығыстағы Жетісу бөктерінен бастап Жайыққа дейінгі аймақтардың тың деректері қалдырылған [9]. Тіпті Жайық төңірегіндегі Көшім атаулы елді мекеннің әлі күнге дейін Қасым ханмен байланыстырылатын мәліметтері ел кенішінде жиі кездеседі. Көшім ханның шайбани сұлтандарымен бірлесіп қазақтарға қарсы жасаған қысқы жорығы Қасым ханның дүние салу кезеңдерімен жуықтасады. М.Х. Дулатидің мәліметтеріне қарағанда Қасым хан 1518 жылы дүниеден озса, ал Қадыралы бектің мәлімдеуінше ханның мүрдесі Сарайшықта жерленген делінеді. Бірақ Ресей елінде отырған Қадыралы Сарайшықтағы хандар қорымының орыс казактарының қолымен қиратылып, орны тып-типыл етілгендігін не білмегендіктен, не айтуға дәті жетпегендігінен деп түсініледі. Ал қазақ хандары туралы зерттеген тарихшы А.П. Чулошниковтың еңбектерінде Қасым ханның мазарының ХҮІІ ғасырдың бас кезінде Сарайшықта аман тұрғанындығы мәлімделеді [10].

Қасым хан туралы Ресей арқылы қазақ еліне жіберілген алғашқы еуропалықтардың қолжазбаларынан да көптеген мәліметтер екішеуге болады. Мәскеудің құнды және құпия құжаттарды сақтайтын мемлекеттік мұрағаттарында қазақ хандығының шежірелері, тіпті жекелеген хандардың тыныс-тіршілігі мен басқан іздеріне шейін айшықтаған қолжазбалары жақсы сақталған. Әсіресе, Қасым хан мен оның балалары туралы деректер орыс тарихшыларының қаламынан қалыс қалмаған. Хан-билері мен батырлары туралы қазақтардың өздері білмейтін жәйттерді орыс жылнамашылары мен кейінгі тарихшыларының жақсы білулері - Қасым хан сынды ел басшыларымыздың бүкіл динамикасын біліп отыру көршілестер үшін ауадай қажеттілік және мемлекеттік маңызы бар жағдаят болғандығы осыдан байқалады. Әсіресе, саяси эгоцентристік ұстанымдағы орыстар үшін қазақ елінің әрбір үп еткен мәселесін елеусіз қалдыру - көптеген мәселенен мақұрым етерліктей ауыр тиетін еді және бұл кезеңде ел қорғанысын берік ұстауда шымырлық танытқан Қасымның ел шаруашылығын өркендету жолында да атағы жер жарып тұрған мезгіл болатын.

Ол өзіне дейінгі бабаларының Қытайдан қазақ еліне Шаш арқылы кірген Жібек жолының саудасаттыққа негізделген тіршілік қалыбын бұзбай, халықты ашықтырмаудың бар амалын жасап, мал шаруашылығын да кеңінен дамытқан. Халқының санын миллионға жеткізудің түбінде қолынан іс келетін, өзге де ұлыстардың өнері мен мәдениетін, тіпті әдет-ғұрыптарының да таралуына еркіндік берген. Қасым тұсында араласып-құраласып кеткен ұлыстар бірінің жетпесін екіншісі толтырып, таңдай қақтырарлықтай тіршіліктің басын құрайды. Өзімен-өзі болған халықтың біршама кесінді уақыт бойы көршілестерін де қызықтырып өз ортасына тартуы - осы игіліктердің нәтижесінен де болуы мүмкін.

Қазақтардың көршілестерден асып Батыс елдеріне танымал болуына өнерпаз халықтың қол өнерінен туған әсем туындылары, әскери әбзелдері, алтынмен апталған, күміспен қапталған көз қаритын тұрмыстық бұйымдарының шет жерге өзінен бұрын жетіп жатқандығынан секілді. Әсіресе Қасым хан Түркістан қаласын азат етіп, Қазақ хандығының астанасы еткен күннен және Ташкент қаласының қазақ иелігіне өткен сәттері қатар келіп, хандықтың қарамағына кірген барлық аймақта сәулетті ғимараттар, мазарлар, сауда орталықтары мен қатынас жолдары салына бастайды. Белгілі тарихшы Ибн Рувзиханның жазбаларында қазақ хандығында бұл тірлікпен қатар мал шаруашылығының да түр-түрінің жанданғанын айта келіп: «ХҮІ ғасырдың 20-жылдарына дейін қазақтар кең байтақ далаға ірі қарадан жылқыны, ұсақ малдан қой шаруашылығын өрістетті. Бір жақсысы - малдың өнімдерін шашау шығармай, тұрмыстың бар мұқтажын өтесе, жылқыны қорғаныс істеріне дайындаумен айналысты» [11] - деді. Мұны Қасым ханның өзі де кезінде: «...Біз-дала тұрғындарымыз, бізде арқалап кететін дүние жоқ, басты байлығымыз-жылқы, соның сүті мен етінен дайындалатын ырығымыз ғана, ойын-сауығымыздың да баршасы сол мал жайылымдары мен жылқы табындарының ортасында өтеді» [12] - деген болатын. Тіпті М.Х. Дулатидің «Тарих-и-Рашиди» еңбегінде де Көктебедегі Қызыр Қожаның ерте көктемдегі алғашқы бие байлау сәтін ұлан-асыр үлкен мейрамға айналдырғанын суреттейтін жерлері бар емес пе? Оны қазақтардың тіршілікті артық-кемі жоқ мінсіз етіп ұйымдастыратыны тәнті етеді, жалғыз ғана малының өнімдерінен: еттен - қазы-қарта, жал-жаядан басқа да ондаған түрлерінің, сүттен - май, құрт, ірімшік, сусындарының сансыз түрлерін, тіпті қазақтың қарынға тұздап сақтайтын көпжылдық сары майларына теңдесетін тағам түрлерін іздеудің артықшылығын айтқандары бар...

Үздіксіз жаугершіліктің әсерінен қазақ ордасы құрылған кезеңдерде еркін дами алмаған шаруашылықтарды дөңгелентіп әкеткен Қасым ханның тіпті ұстап-тұтқан дүниелері мен өсірген малдарының ерекшеліктерін де қалт жібермегендер кездесті. Тіпті Қасымның бала кезінен-ақ қазақ ордасына қатынаған Венеция князі И.Барбаро өз күнделігінде: «...бұл халықтың мәпелеп өсіретін қойының бір түрін көрдім. Сирақтары ұзын, сабалақ жүнді, құйрығының салмағы он екі қадақтан асады» [13] - деп таңданыс білдірген. Мұны өткен ғасырда қазақ этнографиясын зерттеген Х.Аргынбаев та растап: «қазақтар семіздіктен бойларын көтере алмайтын қой малының құйрығына арнайы арбашық жасап салып қоятын...» - дегенді айтқан.

Қасым тұсындағы тірліктен қазақтың аңшылық өнері де белен береді. Қазақтың «Қобыланды батыр» жырындағы Естемістің қарауында өскен Қобыландыны батырлыққа шыңдаған еңбек пен аңшылық өнер болса, «Қамбар батырдағы» Қамбардың да батырлыққа қадамы осы өнерден басталатыны жыр өзегінде ғана қалып қоймаған, қай дәуірде де халқымыз аңшылықты дүниелік сұранысын өтеу үшін ғана емес, ұрпағының

жүрегінде батырлық сезім оятып, шымырлылыққа баулудың үлкен мектебінен өткізу үшін де дамытып отырған.

Ал Қасым ханның қосындары да жайшылықта өздерінің қуат-күшін құралайды көзге атуға дейінгі ептіліктің түрлі әдістерімен жетілдіріп, оған ханның өзі бас болып, сарбаздарды сол қанаттан оң қанатқа көшіру үшін арнайы үлкен дайындықтан өткізген. Бұл туралы халықтың ауызекі әдебиетінде де, кәсіби тарих пен жазба әдебиетте де айтылуымен бірге, тіпті хандар туралы тірнектелген батыс жазбаларының бірінде: «Қазақтар даланың бір тағысын біріне жұмсауды өте жақсы меңгерген, бүркіт салып, тазы қосып аң аулап, бір қауым елді асырайды және үлкендері балаларының сегіз қырлы болып өсуіне барынша жанын салады, олардан ел қорғайтын қосындар дайындайды...» [14] - деген мәліметтер келтірілген.

XX ғасырдың 30-40 - жылдарындағы орыс зерттеушісі В. Катуюковтың: «Орыстар әскерге алғанға дейін казактар әскери істен мүлдем хабарсыз болды» [15] - дегеніне қарап, бұл біржақты пікірі үшін ол емес кінәлы, осы уақытқа шейін «жау қайда?» деп бесіктен өре тұратын казактың батырлық бейнесі мен тәуелсіздік жолындағы азаттық күрестерінің классикалық үлгісін әлі де айдай әлемге таныта алмай отырған өзіміз кінәлы екендігімізді де мойындау керек.

Кешегідей өткен Ұлы Отан соғысы кезіндегі Қазақстанның әр аймағын жаяу шиырлап Берлинге жетіп түскен, Москваны да, Сталинградты да, бүкіл Европа, Прибалтика, Қиыр шығыс елдерін өз ауылындай кеуде керіп фашизмнен азат етумен бірге, соғыстан қираған елдердің шаруашылығын, қалаларын қалпына келтіріп, елуінші жылдарға таман елге сүйретіліп жеткендер де - қазақ жауынгерлері емес пе еді? Осындай төзімділік, жанкештілік пен елжандылық сезім қанында болмаса, ата-бабамыздан мирас болған «шылбыры үзіліп» көрмеген ерліктің тағылымы болмаса, фашизмнің барлық күйдіргі ошақтарының алдыңғы шептерінде үнемі бірінші болып қазақ неге жүре берген?! Әрине, өмірдің басқа құндылықтарындай дәуір, уақыт, заман, жағдай талғамайтын ерлік сезім дала баһадүрлерінің жүрегіне жөргегінде-ақ жұғым болып, тектіліктің де паркы осы қасиетпен өлшенгені рас. Сондықтан сол қасиетті сезімді аялап, бүкіл үрім-бұтағымен арлы боп өткен Керей, Жәнібек, Бұрындық, Қасым, Мамаш, Тақияр, Бұйдаш, Қожа Махмұт, Тоғым, Хақназар, Шығай, Тәуекел, Есім, Салқам Жәңгір, Тәуке, Батыр, Абылай т.б. ел басқарушыларымыздың кәсіби тарихтағы ресми тұлғаларын халық санасындағы баға жетпес ауызекі тарихнамамен байланыстыра бейнелеп, жас зерделерге қонымды жеткізе алсақ болар еді. Бүгінгі өскелең ұрпақтың ойлау жүйесі мен жан-дүниесіне жақындау етіп, хан-билеріміз бен баһадүрлеріміздің балаң шақтарындағы балауса өмірлерін үлгі етіп, олардың тарихи тұлғаға айналғанға дейінгі өсу жолдарымен қызықтыра тәрбиелесек, алаңсыз ұрпағымыз жалынды жастық шақтарын бағалауды, асыл мұраттарын бүгіннен бастап межелеуді ертерек үйренер ме еді дегіміз келеді.

Еліміздің елжанды перзенттерінің бірі, белгілі тарихшы М. Мағауиннің сөзімен айтсақ: «...Елін қорғаған аруақты бабаларымыз біздің мәртебемізді көтеріпті, тарихтың талай тайғақты жолдарынан аман-есен өткеріпті. Солардың жолын таңдасақ, аманатын ұғып, асыл мұраттарын байыптай алсақ, біз ешқашан елдігімізден айырылмаймыз, мәңгілікке кемеңгер ел болып қаламыз» [16] - деген пікірлі ойын өкше басқан ұрпаққа саналы түрде дарыта алсақ, осы тәуелсіз «Жерұйығымыздың» заңды тұлғалары да солар болатынына алаң болмас едік...

ӘДЕБИЕТ

- [1] Көпеев М.Ж. Екі томдық. Құрастырған С.Дәуітов. 1 т. Алматы: Ғылым, 1990. 273б.
- [2] Бабыр Захир ад-дин Мухаммед. Бабырнама. Қазақшаға аударған Б. Қожабекұлы. Алматы: Ататек, 1993. 448 б.
- [3] Дулати М.Х.Тарих-и-Рашиди. Перевод с перс. языка. 2-ое изд., дополн. А.: Санат, 1999.-656с.
- [4] Құдайбердиев Ш. Түрік, қырғыз-қазақ және хандар шежіресі. А., 1991, 79б.
- [5] Бес ғасыр жырлайды. Екі томдық. Құрастырғандар: М.Мағауин, М. Байділдаев. 1 т. Алматы: Жазушы, 1989. 384 б.
- [6] Тілепов Ж.Ж. Тарих және әдебиет. Алматы: Ғылым, 2001, 375 б.
- [7] Мұхамбетқалиева Р.Қ. Қазақ фольклорындағы тұрмыс-тіршіліктің этникалық танымы. Оқулық. Орал, 2001, 153 б.
- [8] Янушкевич А. Күнделіктер мен хаттар. Алматы, 1966, 269б.
- [9] Герберштейн С. Записки о Московии. М. 1988. с.221.
- [10] Чулошников А.П. Очерки по истории киргизского народа в связи с общими историческими судьбами других тюркских племен. Часть I. Оренбург, 1924. с. 294.
- [11] Фазлаллах ибн Рузбихан Исфাহани. Михман-намей-и-Бухара. Записки бухарского гостя. М. 1976. с.93-94.
- [12] Ерофеева И. Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. Алматы: Санат, 1999, С. 335.
- [13] Красный архив. 1936. №5 (78),С.201.
- [14] Зеланд Н.Л. Киргизы (этнологический очерк) Омск, 1885., 78с.
- [15] Катуюков В. Национальное военное строительство в Казахстане. А., 1930, 39 с.
- [16] Мағауин М. Қазақ тарихының әліпшесі. Алматы: Қазақстан, 1995, 205б.

REFERENCES

- [1] Kopeev M.Z. Eki tomduk. Qurastyrgan S. Dauitov. 1 t. Almaty: Fylym, 1990. 273b. 736.
- [2] Babyr Zahir ad-din Muhammed. Babyrnama. Qazaqshara audarran B. Qozabekuly. Almaty: Atatek, 1993. 448 b.

- [3] Dulati M.H. Tarih-i-Rashidi. Perevod s pers. yazyka. 2-oe izd., dopoln. A.: Sanat, 1999.-656s.
- [4] Қыджайбердиев Ш. Түрік, қырғыз-қазақ және хандар шежіресі. А., 1991, 79 б.
- [5] Bes rasyr zhyrlajdy. Eki tomдық. Қырғызстан: М.Марауин, М. Байдильдаев. I т. Алматы: Zhazushy, 1989. 384 б.
- [6] Tilepov ZH.ZH. Tarikh және әдебиет. Алматы: Fylym, 2001, 375 б.
- [7] Мұхамбетқалиева Р.Қ. Kazak fol'kloryndary turmys-tirshiliktiң ehtnikalyқ tanymy. Okulyk. Oral, 2001, 153 б.
- [8] Yanushkevich A. Kyndelikter men khattar. Almaty, 1966, 269b.
- [9] Gerbershtejn S. Zapiski o Moskovii. M. 1988. s. 221.
- [10] Chuloshnikov A.P. Oчерki po istorii kirgizskogo naroda v svyazi s obshchimi istoricheskimi sud'bami drugih tyurkskih plemen. Chast' I. Orenburg, 1924. s. 294.
- [11] Fazlallah ibn Ruzbihan Isfahani. Mihman-namej-i-Buhara. Zapiski buharskogo gostya. M. 1976. s.93-94.
- [12] Erofeeva I. Han Abulhair: polkovodec, pravitel' i politik. Almaty: Sanat, 1999, S. 335.
- [13] Krasnyj arhiv. 1936. №5 (78). S.201.
- [14] Zeland N.L. Kirgizy (ehtnologicheskij oчерk). Omsk, 1885., 78s.
- [15] Katukov V. Nacional'noe voennoe stroitel'stvo v Kazahstane. A., 1930, 39 s.
- [16] Marauin M. Қазақ тарихының әліппесі. Алматы: Қазақстан, 1995, 205б.

Р.Қ. Мухамбетқалиева, Г.М. Мухамбетқалиева

КАСЫМ ХАН – ПРЕДВОДИТЕЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVI ВЕКА

Аннотация. В статье рассматривается образ «политической элиты» XVI века на примере жизнедеятельности легендарного хана Казахской Орды Касыма Джаныбекулы как мудрого правителя, установившего дипломатические отношения с соседними странами, способствовавшего развитию духовных-нравственных ценностей казахского народа.

Особая роль современного Казахстана на политической арене – это результат вековой дальновидной политики казахских правителей. Поэтому главной идеей статьи является раскрытие их мудрых решений в укреплении внутренних и внешних связей. Таковым был и Касым хан, который смог умело воплотить стратегические идеи в реальность и сохранить целостность казахского народа.

Ключевые слова: политические установки, летопись, исторические личности, литературный образ.